

8. Лингвистический энциклопедический словарь. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/596a.html> (дата звернення 20.02.2022).
9. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. К.: Знання, 2004. 326 с.
10. Мельник А. А. Колоративи «рожевий» в українській і pink в англійській мовах: етимологія, семантика, дистрибуція. *Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект*. 2017, С. 96-99.
11. Потапенко О. І. Етимологія української мови. К.: Міленіум, 2002. 204 с.
12. Рижкіна А. А. Етимологічний аналіз концепту СИМ'Я в китайській мові. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/2042> (дата звернення 20.02.2022).
13. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 20.10.2020).
14. Behera A. K. Etymological Analysis of English Words. *Asian Journal of Humanities and Social Sciences*. Volume 1. Issue 1, May, 2013. P. 20-24.
15. Decker F. *An etymological case study of the "PG" and "PG?" vocabulary in Robert Beekes's new etymological dictionary of Greek*: M. *Studia Linguistica Universitatis Cracoviensis* 133. 2016. P. 75-96.
16. Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache: URL: <https://www.dwds.de/> (Datum der Bewerbung 20.10.2020).
17. Farber A. Etymological Classifications of English Words. URL: [https://www.researchgate.net/publication/303856364\\_Etymological\\_Classifications\\_of\\_English\\_Words](https://www.researchgate.net/publication/303856364_Etymological_Classifications_of_English_Words) (date of application 22.02.2022).
18. Gusano C. An Introduction to Etymology: Eight Great Word Origins. *Babel Magazine*. July 6, 2020.
19. Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. URL: <https://www.degruyter.com/document/isbn/9783110223644/html> (Datum der Bewerbung 20.10.2020).
20. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/> (date of application 20.10.2020).

УДК 811.161 : 311.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.1.33>

## КЛАСИФІКАЦІЯ ВИЗНАЧЕНЬ ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» МЕТОДОМ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

## CLASSIFICATION OF DEFINITIONS OF THE CONCEPT USING THE METHOD OF CLUSTER ANALYSIS

Купос О.І.,

[orcid.org/0000-0002-9123-2813](https://orcid.org/0000-0002-9123-2813)

кандидат філософських наук,

докторант кафедри слов'янських мов

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті представлено класифікацію визначень поняття «концепт», здійснену шляхом залучення кластерного аналізу. Природно, що за наявності великої кількості розгалужених класифікацій вчені по-різному розподіляють існуючі поняття концепту за певними підходами. На наш погляд, така ситуація пов'язана не з тим, що хтось розробив більш вдалу класифікацію, а хтось менш вдалу, а з тим, що концепт – дуже багатогранне явище, яке не може бути вміщене в якісь чіткі та однозначні межі. Саме тому в нагоді стає кластерний аналіз, який дозволяє класифікувати визначення концептів за компонентами значень. Алгоритм дій складається з таких кроків: 1) добір існуючих визначень поняття концепту із різнотипних наукових та навчально-наукових джерел; 2) виділення основних смислових компонентів у межах дібраних дефініцій; 3) опис визначень як таких, що містять або не містять кожний зі смислових компонентів; 4) здійснення кластерного аналізу дефініцій; 5) опис сформованих кластерів.

Для реалізації задуму методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 150 дефініцій із навчальних та навчально-наукових українсько- та російськомовних видань, серед яких 34 наукові статті, 15 монографій, 86 дисертацій та авторефератів, 7 словників та енциклопедій, 8 підручників та посібників. В рамках цих визначень було виділено 10 смислових компонентів, що так чи інакше характеризують сутність поняття «концепт»: 1) когнітивний; 2) чуттєвий; 3) лінгвістичний; 4) комунікативний; 5) соціальний; 6) культурний; 7) національний; 8) аксіологічний; 9) історичний; 10) індивідуальний. Дослідження виявило, що сукупність дефініцій концепту може бути розподілена за п'ятьма кластерами: 1) лінгвокогнітивний; 2) етнокультурний; 3) соціокультурний; 4) персонально-когнітивний; 5) психолінгвістичний. Вони не є чітко відокремленими один від одного, адже кількість виділених нами компонентів та їхніх комбінацій у межах визначень значно більша, ніж кількість запропонованих підходів. Разом із тим, подана класифікація дозволяє диференціювати найбільш значущі напрямки тлумачення концепту.

**Ключові слова:** концепт, кластерний аналіз, класифікація, компонент, підхід.

The article presents the classification of the definitions of the term "concept", carried out by involving cluster analysis. It is natural that in the presence of a large number of branched classifications, scientists divide the existing notions of the concept in different ways according to certain approaches. In our opinion, this situation is not related to the fact that someone developed a more successful classification, and someone less successfully, but to the fact that the concept is a very multifaceted phenomenon that cannot be contained in any clear and unambiguous boundaries. That is why cluster analysis comes in handy, which allows you to classify the definitions of concepts by components of values. The action algorithm consists of the following steps: 1) selection of existing definitions of the concept from various scientific and educational sources; 2) selection of the main semantic components within the selected definitions; 3) description of definitions as containing or not containing each of the semantic components; 4) carrying out a cluster analysis of definitions; 5) description of the formed clusters.

To implement the plan, 150 definitions were selected and analyzed from educational and educational-scientific Ukrainian- and Russian-language publications, including 34 scientific articles, 15 monographs, 86 dissertations and abstracts, 7 dictionaries and encyclopedias, 8 textbooks and manuals. Within the framework of these definitions, 10 semantic components were identified, which in one way or another characterize the essence of the concept "concept": 1) cognitive; 2) sensual; 3) linguistic; 4) communicative; 5) social; 6) cultural; 7) national; 8) axiological; 9) historical; 10) individual. The study found that the set of definitions of the concept can be divided into five clusters: 1) linguistic-cognitive; 2) ethno-cultural; 3) socio-cultural; 4) personal-cognitive; 5) psycholinguistic. They are not clearly separated from each other, because the number of components and their combinations within the definitions is much greater than the number of proposed approaches. At the same time, the presented classification makes it possible to differentiate the most significant areas of interpretation of the concept.

**Key words:** concept, cluster analysis, classification, component, approach.

**Постановка проблеми.** Серед численних термінів як загальнонаукового, так і гуманітарного значення одне з чільних місць посідає поняття «концепт». Разом із тим, аналіз наявних дефініцій демонструє, що ані єдиного загальноприйнятого визначення концепту, ані усталеної класифікації підходів до цього визначення також немає. Наприклад, В. Л. Іващенко виділяє чотири основні напрямки осмислення поняття концепту: 1) лінгво-логіко-філософський; 2) психолінгвістичний та лінгвокогнітивний; 3) лінгвокультурологічний; 4) лінгвопсихологічний [7, с. 9-11]. А. Загнітко класифікує дефініції за такими групами: 1) інтегративний підхід, 2) лінгвістика тексту, 3) лінгвокультурологія, 4) когнітивна лінгвістика, 5) комунікативна лінгвістика та психолінгвістика [6, с. 98-99]. Більш розгалужену класифікацію пропонує Н. В. Плотнікова: згідно з класифікацією дослідниці, у межах філософської парадигми виділяються власне філософський та логіко-філософський підходи; у межах логічної парадигми лінгво-логіко-філософський, логіко-поняттєвий та логіко-семантичний; у межах психологічної парадигми – психологічний, когнітивний та семантико-когнітивний підходи; у межах культурологічної парадигми – культурологічний, лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний та інтегративний підходи; також існує літературознавча парадигма [11, с. 93-95]. Таким чином, існуючий стан речей свідчить не тільки про принципову складність однозначного та загальноприйнятого визначення концепту, але і про важкість укладання чіткої класифікації підходів до дефініцій.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дистанціюючись від визначень, запропонованих у рамках різних гуманітарних наук, розглянемо

декілька лінгвістичних трактувань концепту. Так, на думку О.С. Селіванової, концепт – це «інформаційна структура свідомості, різноsubstrатні, певним чином організована одиниця пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості та поза-свідомого» [12, с. 410].

Ф. С. Бацевич розглядає концепт як «термін, введений для пояснення процесів мислення та пов'язаний з одиницями ментальних та / або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті та всієї картини світу (у тому числі мовної); смисли, якими оперує людина у процесах мислення і які відбивають зміст досвіду і знань, результатів всієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. Концепт – багатовимірне смислове утворення, що має фреймове, поняття-дефінітивне та аксіологічне вимірювання. Концепти містять те, що людина думає, передбачає, фантазує тощо про об'єкти світу. Концепти фіксуються в одиницях та категоріях мови, мають національно-культурну специфіку; їх облік – важлива умова успішності міжкультурної комунікації» [2, с. 90].

Т.В. Матвєєва характеризує концепт як «факт способу життя, суспільної свідомості, теорії, виражений у мовній формі; одиниця людського знання світу, що стоїть за семантикою мовного знака. Головний елемент мовної картини світу. Концепт народжується на базі слова в повному обсязі його змісту, включаючи конотацію і конкретно-чуттєві асоціації. Він поступово насичується інтелектуальним змістом та соціально-культурним досвідом, акумулює в собі найрізноманітніші асоціації, думки, тексти, вбирає численні індивідуальні та групові враження про дане явище. Таким чином,

концепт містить у собі поняття про клас явищ, а крім нього – об'ємне асоціативне соціокультурне уявлення про ці явища в узагальненому вигляді» [9, с. 161-162].

На думку Н. Ю. Шведової, «концепт – це змістовна сторона словесного знака, за якою стоїть поняття, що належить розумовій, духовній або життєво важливій матеріальній сфері існування людини, вироблене і закріплене суспільним досвідом народу, що має в його житті історичне коріння, соціально і суб'єктивно осмислюване. Поняття, що лежить в основі концепту, має свій власний потенціал, воно здатне диференціюватися: елементарне відображення цієї здатності словники показують як тенденцію до утворення різноманітних словесних відтінків та переносів» [13, с. 603].

З точки зору С. Г. Воркачова, концепт постає як «одиниця колективної свідомості (що відправляє до вищих духовних цінностей), яка має мовне вираження та відзначена етнокультурною специфікою. Концепт – синтезуюче лінгвоментальне утворення, яке методологічно прийшло на зміну уявленню (образу), поняттю і значення і включило їх у «знятому», редукованому вигляді. Як «законного спадкоємця» цих семіотичних категорій лінгвоконцепт характеризується гетерогенністю, приймаючи від поняття дискурсивність уявлення сенсу, від образу – метафоричність та емотивність цього уявлення, а від значення – включеність його імені до лексичної системи мови» [8, с. 5].

Наведені нами визначення розташовані у певній логічній послідовності, що відображає зростання смислової навантаженості поняття «концепт». Так, у визначенні О. С. Селіванової концепт постає як когнітивне утворення, що містить певну сукупність знань. У дефініції Ф. С. Бацевича до вищезгаданої характеристики додається контекст національної специфіки. У трактуванні Т. В. Матвєєвої уточнюється, що знання може бути як індивідуальним, так і груповим, а також наголошується на соціокультурному контексті функціонування концепту. Визначення Н. Ю. Шведової представляє концепт як когнітивне утворення, що містить певну сукупність індивідуальних та групових знань у галузі матеріальної та духовної сфери, які існують у контексті соціального, культурного та історичного досвіду. Нарешті, в дефініції С. Г. Воркачова до зазначених параметрів додається інформація про неоднорідність і складність структури концепту.

**Постановка завдання.** Наведені приклади визначень поняття «концепт» демонструють, що дефініції частіше за все відрізняються одна від

одної не принципово, а за певними компонентами значення. Тому ми припускаємо, що найбільш адекватну класифікацію визначень поняття «концепт» можна створити за допомогою кластерного аналізу. Алгоритм дій складається з таких кроків: 1) добір існуючих визначень поняття концепту із різнотипних наукових та навчально-наукових джерел; 2) виділення основних смислових компонентів у межах дібраних дефініцій; 3) опис визначень як таких, що містять або не містять кожний зі смислових компонентів; 4) здійснення кластерного аналізу дефініцій; 5) опис сформованих кластерів.

**Виклад основного матеріалу.** Для реалізації задуму методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 150 дефініцій із навчальних та навчально-наукових українсько- та російськомовних видань, серед яких 34 наукові статті, 15 монографій, 86 дисертацій та авторефератів, 7 словників та енциклопедій, 8 підручників та посібників. В рамках цих визначень було виділено 10 смислових компонентів, що так чи інакше характеризують сутність поняття «концепт»: 1) когнітивний; 2) чуттєвий; 3) лінгвістичний; 4) комунікативний; 5) соціальний; 6) культурний; 7) національний; 8) аксіологічний; 9) історичний; 10) індивідуальний.

Когнітивний компонент представлений такими характеристиками, як: 1) комплексна ментальна одиниця; 2) одиниця мислення та збереження інформації у свідомості; 3) глобальна розумова одиниця, що є квантом структурованого знання; 4) фіксоване у свідомості поняття; 5) складне структуроване утворення ідеального характеру, яке формується у свідомості та мисленні людини; 6) ментальне семантичне утворення; 7) багатовимірне смислове утворення; 8) одиниця колективного знання або свідомості; 9) ідеальні абстрактні одиниці, якими людина оперує у процесі мислення; 10) одиниця розумового коду людини тощо.

Чуттєвий компонент визначається наступним чином: 1) сприйняття дійсності за допомогою органів чуття; 2) безпосередні операції з предметами; 3) предметна діяльність людини; 4) емоційна наповненість; 5) чуттєвий досвід; 6) дані сенсорного сприйняття будь-якого об'єкту, продуктів уяви, життєвого досвіду; 7) чуттєвий образ; 8) особливості сприйняття певного явища; 9) сприйняття сутностей з різною силою, енергією, віддачею; 10) результати людської діяльності тощо.

Лінгвістичний компонент характеризується наступними тезами: 1) група носіїв мови; 2) мовна форма; 3) вербально означений вид;

4) мовне втілення; 5) вербалізація за допомогою мовних знаків; 6) фіксація в одиницях та категоріях мови; 7) мовне вираження; 8) мовна картина світу; 9) мовні категорії і структури; 10) мова мозку тощо.

Комунікативний компонент охоплює такі характеристики, як: 1) мовна комунікація; 2) міжкультурна комунікація; 3) передача інформації; 4) процес спілкування; 5) реконструкція мовних одиниць для знаходження спільної мови; 6) комунікативні потреби людини; 7) процес комунікації; 8) підстановки значень, що полегшують спілкування; 9) діалогічність; 10) комунікативна ситуація тощо.

Соціальний компонент міститься у таких параметрах: 1) одиниця колективної свідомості; 2) зміст досвіду і знань; 3) віддзеркалення результатів людської діяльності; 4) результат пізнавальної діяльності людини та суспільства; 5) закріпленість у пізнанні індивідуума та суспільства; 6) життєвий досвід; 7) віддзеркалення предметів, явищ, ситуацій, станів дій реальності; 8) установлені суспільно напрацьовані категорії і стани; 9) оцінки членів однорідного соціуму; 10) мовний колектив тощо.

Культурний компонент втілюється у наступних фрагментах визначень: 1) особливості культури; 2) культурна специфіка; 3) культурні компоненти; 4) культурна наповненість; 5) культурний феномен; 6) культурно-значуще утворення; 7) культурні особливості; 8) носії певної культури; 9) культурний досвід; 10) культурно обумовлене утворення тощо.

Національний компонент представлений такими параметрами: 1) національна ментальність; 2) національна пам'ять; 3) етнічна специфіка; 4) національна специфіка; 5) етнічні компоненти; 6) представники певного етносу; 7) етнічний світогляд; 8) національна пам'ять; 9) національні особливості; 10) національно-когнітивний простір тощо.

Аксіологічний компонент втілюється у наступних характеристиках: 1) аксіологічний вимір; 2) вищі духовні цінності; 3) ціннісні параметри; 4) духовний світ; 5) аксіологічна складова; 6) ціннісний компонент; 7) ціннісні виміри; 8) специфічна система оцінок; 9) ціннісна складова; 10) оцінка та ставлення людини до того чи іншого об'єкта тощо.

Історичний компонент присутній у наступних параметрах: 1) відображення історії суспільства; 2) історичний розвиток і сучасний стан дослідження предметів, явищ, ситуацій, станів, дій; 3) одиниця пам'яті, яка постає в результаті три-

валого і складного процесу; 4) відображення змісту досвіду і знань; 5) історична обумовленість семантики; 6) певний період часу; 7) історичний досвід; 8) колективний спадок у свідомості народу; 9) межі людської пам'яті; 10) певний етап розвитку народу тощо.

Індивідуальний компонент відображений у таких характеристиках: 1) сприйняття людиною дійсності; 2) вплив психофізичних факторів; 3) індивідуальна свідомість; 4) одиниця розумового коду людини; 5) людський досвід; 6) суб'єктивний досвід; 7) ментальний світ людини; 8) особистий досвід; 9) свідомість мовної особистості; 10) сукупність індивідуальних знань людини тощо.

Кожне зі 150 визначень ми розглянули як таке, що містить або не містить виділені 10 компонентів, після чого здійснили кластерний аналіз. Дослідження виявило, що сукупність дефініцій концепту може бути розподілена за п'ятьма кластерами. Слід зазначити, що когнітивний компонент є фундаментальним, адже він представлений у 100% визначень. Таким чином, акцент робиться на характеристиці інших компонентів.

Перший кластер охоплює 36,0% визначень поняття «концепт». Це найбільша група з усіх виділених, і об'єднує вона дефініції, що ґрунтуються, перш за все, на двох компонентах – когнітивному та лінгвістичному. Ілюстративним для цього кластеру є визначення В. Я. Жалай: «Концепт – найзагальніша і найабстрактніша ментально-пізнавально-мовознавча одиниця, яка вербалізується у мові на рівні від окремої лексеми до розгорнутого дискурсу і позначає предмети, явища, ситуації, стани, дії тощо реальності, віддзеркалюючи їх сутність, історичний розвиток їх дослідження та сучасний стан їх наукового пізнання» [5, с. 144-145]. Подібний підхід до визначення концепту ми характеризуємо як лінгвокогнітивний.

Другий кластер включає 13,3% дефініцій. Вони складаються з чотирьох основних компонентів – когнітивного, національного, культурного та лінгвістичного. До цієї групи визначень можна віднести дефініцію, запропоновану Л.В. Адоніною: «Концепт – комплексна ментальна одиниця мислення та зберігання інформації у свідомості, що репрезентує національно-культурну ментальність народу або окремої групи носіїв мови та об'єктивується в мові лексемами, вільними та усталеними словосполученнями» [1, с. 7]. Отже, визначення, об'єднані другим кластером, репрезентують етнокультурний підхід до розуміння концепту.

Третій кластер містить 25,3% визначень поняття «концепт». Ця група друга за кількістю дефініцій. Базуються вони на таких чотирьох компонентах, як когнітивний, соціальний, культурний та лінгвістичний. Ілюстрацією типових визначень, що входять до зазначеної групи, є дефініція Т. Врублевської: «Концепт постає перед нами як мовно-культурний феномен, що існує у індивідуальній та колективній свідомості носіїв певного етносу (народу, держави, країни, регіону тощо), відображає менталітет, історію, культуру та досвід, набутий індивідами у процесі трудової діяльності та розвитку суспільства» [3, с. 216]. Таким чином, третій кластер об'єднує дефініції, сформульовані в рамках соціокультурного підходу до тлумачення концепту.

Четвертий кластер охоплює 12,0% дефініцій, отже, є найменшим. Об'єднувані ним визначення ґрунтуються на двох основних компонентах – когнітивному та індивідуальному. До даного кластеру можна віднести дефініцію, сформульовану С. В. Гановою: «Концепт – це ідеальна (ментальна) сутність, яка формується у свідомості людини і представляє собою квант структурованого знання про світ (реальний або можливий) та має на увазі певну суб'єктивність, відносність» [4, с. 8]. Ми називаємо зазначений підхід до розуміння концепту персонально-когнітивним.

П'ятий кластер включає 13,3% визначень. До нього входять дефініції, що складаються з чоти-

рьох основних компонентів – когнітивного, чуттєвого, лінгвістичного та аксіологічного. Прикладом визначень, об'єднаних п'ятим кластером, може бути дефініція Н.Ю. Перфільєвої: «Концепт – це багатовимірний динамічний ментальний комплекс, що має вербальну маніфестацію в мові, що формується на базі особистого, чуттєвого та раціонального досвіду та включає ознаки об'єктивного і суб'єктивного світу. Необхідно підкреслити, що крім смислового змісту, концепт включає оцінку і ставлення людини до того чи іншого відображуваного об'єкту» [10, с. 7]. Таким чином, визначення, об'єднані п'ятим кластером, ілюструють психолінгвістичний підхід до тлумачення концепту.

**Висновки.** Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що за результатами проведеного аналізу визначення концепту можуть бути розподілені за п'ятьма групами, які ілюструють різні підходи до розуміння предмету дослідження: 1) лінгвокогнітивний; 2) етнокультурний; 3) соціокультурний; 4) персонально-когнітивний; 5) психолінгвістичний. Вони не є чітко відокремленими один від одного, адже кількість виділених нами компонентів та їхніх комбінацій у межах визначень значно більша, ніж кількість запропонованих підходів. Разом із тим, подана класифікація дозволяє диференціювати найбільш значущі напрямки тлумачення концепту.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адонина Л. В. Концепт «Женщина» в русском языковом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 2007. 24 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с.
3. Врублевська Т. Поняття «концепт» у лінгвокогнітивних дослідженнях: етимологія, основні підходи до визначення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*. 2014. Вип. 19. С. 213-217.
4. Ганова С. В. Концептуалізація ойконимів в сознании региональной языковой личности: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Кемерово, 2013. 19 с.
5. Жалай В. Я., Жалай А. В. Концепт «Концепт» як базова одиниця когнітивної лінгвістики і пареміології. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2012. Вип. 28. С. 143-149.
6. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: В 4 т. Т. 2. Донецьк: ДонУ, 2012. 350 с.
7. Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Київ, 2007. 34 с.
8. Лінгвокультурний концепт: типологія и области бытования / Под ред. С.Г. Воркачева. Волгоград: ВолГУ, 2007. 400 с.
9. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. 562 с.
10. Перфильева Н. Ю. Специфика вербализации концепта «Погода» средствами русского и английского языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тверь, 2008. 15 с.
11. Плотнікова Н. В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31. № 14. С. 91-96.
12. Селіванова О. С. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
13. Шведова Н. Ю. Русский язык: Избранные работы. М.: Языки славянской культуры, 2005. 640 с.